

Ahasverský mýtus v básni V. B. Nebeského *Protichůdci* jako transformace jednoty života – smrti – nesmrtelnosti

NADJA POLIŠČUKOVÁ

Romantismus, podobně jako později modernismus a postmodernismus, nalezl pronikavě osobité vyjádření základních proměn uměleckého světonázoru, probíhajících v souvislosti s civilizačním procesem. Soudobý svět, plný politických převratů a změn ve způsobu života, se romantikům jevil jako cosi rozbitého a chaotického, dožadujícího se nového uspořádání (Janáčková 1998: 206).

Vnitřní podlomenost osobnosti, volné ve své individualitě, krajní pomíjivost jejího stavu s charakteristickým sklonem ke sféře iracionálního, předvídaného, tajemného v rámci romantické estetiky zrodily jednu z klíčových postav evropské romantické literatury – Ahasvera. V kontextu ahasverského mýtu, vytvořeného romantickým kánonem konce 18. a první poloviny 19. století, vyniká lyrickoepická báseň V. B. Nebeského *Protichůdci*. Poetický komplex věčného žida, proměňující se ve filozoficko-symbolické rovině básně, tvoří atmosféru nepomíjející otázky života a smrti, okamžiku a trvání, odhaluje ambivalenci univerzálních kategorií bytí: lásky a boje, dobra a zla, světla a tmy, intuitivního a racionálního.

Dějový motiv spojený s Ahasverem se realizuje v jeho hledání smrti na pozadí příhod dvou cestujících jezdců.

Báseň tvoří – v souvislosti s romantickou tradicí – časoprostor tajemství: očekávání události probíhá v nočním lese; tento časoprostor se drobí: noc se prohlubuje úplným ponořením do snového stavu, do ticha, v nepřítomnosti jakýchkoli zvuků a pohybů; nebe a země překonávají vertikální meze, splývajíce v jediný celek.

Symbol zavřených očí: měsíc ukrytý za černým obloukem se odchyluje od své tradiční úlohy němého, a přece živého svědka zločinnosti; hvězda – nebeské oko padá dolů – vzdává se pohledu na cosi úžasné a natolik nebezpečné, že dívat se je strašné. Otevřené oko se zbavuje strachu, avšak záměna pohledu za

sluchové vnímání zesiluje záhadné předtuchy: ne dýchání, ale vzdech stromů, tlumené šplouchání jezerních vod, mlčení znásobují pocit napětí při každém sotva viditelném šustotu. Zvěstovatelem bídy je kříž na rozcestí, můstek mezi minulým, přítomným – kříž jako znamení na paměť krvavého neštěstí, o němž sice není nic známo, avšak stalo se a stalo se na tomto místě – a budoucím: kříž jako ochránce před zlověstnou událostí v lese, tragédií, jež se zjevuje se smečkou hladových vlků napadajících bezmocného jezdce.

Tajemství nočního zločinu zůstane nepatrným pozůstatkem jediné noci, s příchodem rána stopy tragédie mizí, rozpouštějí se v denním světle, zůstávají jen v přírodním světě, v lidském však nikoli.

Obraz šarvátky s vlky má určité rysy boje s reálným soupeřem, které se vynořují v asociaci s líčením pocitů jezdceva koně: velikosti statečného odporu nepříteli, šílenství boje, simultánního rytmického tlukotu srdce, splynutí a úplného podvolení vojenské hudbě, kontrastu vysněné hrdinné smrti v boji za ideu s nerytířskou potupnou záhubou či se zmarněným hrdinstvím a nadarmo utracenou jinožskou vášnivostí v nesmyslném souboji s vlkem.

V předtuše nebezpečí pro život člověka, přitahovaného pachem možné smrti, vstupuje do boje mezi člověkem a přírodou Ahasver, nadpřírodní a nadlidská bytost, jež beznadějně doufá, že bude zbavena svého věčného mučivého utrpení neustálého putování po celém světě.

Zásah do smrtelného boje se stává dalším z řady pokusů skoncovat se životem. V básni se opakuje námět hledání vlastní smrti, který do poezie uvedl Schubart:¹ požár Jeruzaléma hříšníka nespálil, zříceniny Věčného města Říma žida pod svými troskami nepochovaly, v kruté bitvě se mu smrt vyhýbá, divoká zvěř lituje odpadlíka od Boha; les objatý plamenným živlem, vulkán, ale ani nové prvky – Niagarský vodopád, poušť, severní pól – nemohou nic změnit v osudu, jenž mu byl Andělem zvěstován jako trest za zneuctění Krista, vykupitele lidských hříchů. Ahasverovo prokletí, neklid, který nosí v prsou, nemožnost oddechu ani dočasného ve spánku, ani věčného v hrobě, ho odsuzuje jako „Poutníka, žíznivého po umírání, Lovce, ženoucího se v divém běhu za smrtí [...] Bez oddechu, bez tichého spaní (Nebeský 1844: 112; dále cit. jen číslem strany).

¹ Zvláštností díla V. B. Nebeského je básníkův přechod od osobního zoufalství osamocенého poutníka ke kosmickému měřítku tragédie lidstva, jejíž smysl tkví v nemožnosti přehlédnout vesmírný prostor, v nepostihnutelnosti hlubinných pocitů jak člověka samého, tak i celého světa – v nemožnosti poznat a pochopit záhady jsoucná. Nebeský tedy nepřerušuje tradici romantické postavy Ahasvera – trpitele (Schubart, Brentano, Arnim, Lenau, Hamerling, Žukovskij atd.) – ve svém pokusu o filozofický výklad problému nesmrtnosti (k Nebeského perspektivní zkratce ahasverského mýtu zřejmě přispěly jeho mimoliterární zkušenosti, zvláště jeho univerzitní studia filozofie – srov. Slovník 1964: 335, Macura 1983: 185) zaujímá práve místo vedle vynikajících zjevů západoevropského, a zejména anglického romantismu (Coleridge, Byron, Shelley).

Zoufalost jeho osudu se zesiluje smyslovým přetvářením konce všeho živého a neživého v symbolický obraz světového hrobu, jehož jediným a posledním svědkem a hlídačem zůstává věčný žid:

Až vše zhyne – hrob na hrobě všude –
Na hřbitově světa velkém bude
Bloudit zoufale od pólu k pólu,
V ňadrách nesa žhavé uhlí bolu
Smutnou země hlídat kostnici.

(111)

Když nesvede zemřít v bitvě s vlky, kteří při zjevení strašného starce žalobně zapláčou a utečou, chytá se příležitosti zemřít zbraní zachráněného jezdce,² avšak prokletí nebes nemůže překonat. Podle mého mínění je zde namísto zmínit ambivalenci „Kainovy pečeti“: znamení vypálené Bohem na čele prvovraha chrání hříšníka před smrtí, nedovoluje mu ukončit nesnesitelné trápení jeho bloudění; pokus připravit Kaina o život se obrací pro „ochránce“ v trest; ohnivý kříž na Ahasverových prsou nejenže nenapomáhá uniknout z věčného zajetí do smrti – drtí ostří kopí namířené na bohozrádce, nýbrž trestá jezdce otiskem rány v něm samém, ponecháváje Ahasvera, aby dále vykupoval svá provinění.

Zachráněný jezdec je ztělesněním ideje obyčejného pozemského usedlého života: je věrný Bohu a vlasti, za kterou je připraven důstojně a čestně odevzdat svůj život v boji s nepřítelem, člověk, jenž pospíchá ke své ženě a rodině.

Příchod druhého jezdce ztělesňuje protikladnou myšlenku, která se ohlašuje ve všem: nedoprovází ho zlověstné proroctví okolní přírody: přestože se vše děje ve stejném hustém záhadném lese, kde vládne ticho či jen vzdech boru a šustot ptáků, rozdíl je citelný: jestliže les v případě prvního jezdce zmlkl v předtuše čehosi příšerného, les při příchodu druhého jezdce je živý, třebaže pohroužen do spánku. Jezdec sám se dává do řeči s přírodou, naplňuje ji svým životem: tiše rozmlouvá s hvězdami, zpívá, vzpomíná na milované děvče; také les se otevírá jezdcovi: duby „se rozklenou“, měsíc „větve mi své stříbro pláče“.

Podobně jako oba lesy, jimiž hrdinové projíždějí, i oba mládenci stojí k sobě navzájem v protikladu; každý je zobrazen jiným způsobem: první jezdec je oddán

² Bereme-li v úvahu Nebeského zálibu v tvorbě N. Lenaua (Slovník 1964: 335), můžeme mluvit o převzetí motivu Ahasverova sebevražedného pokusu prostřednictvím onoho zbloudilého jezdce od tohoto rakouského romantika. V Baladě N. Lenaua Věčný žid (1839) vystupuje také myslivec, jehož stěla se rovněž odrazil od Ahasverových prsou, označených znamením.

rodině a vlastenecké povinnosti, druhý je plný lásky k životu ve všech půvabech, které pro mládence může mít: v myšlenkách se nechává unášet milostně-erotic-kými viděními lásky a hříchu, která přitahují a bouří horkou krev vášnivým živlem – jednou ho přenášejí do válečného světa, kde jako bojovník ukáže svou jinošskou moc, jednou do světa slávy a bohatství světského života (115–117).

Epické zobrazení těchto životních rysů vytváří protagonistu milujícího život, prociťujícího jeho projevy v úplnosti, prožívajícího krásu života celým srdcem; a proto jeho přírodní chápání světa nepojímá modlitbu jako rezignaci a pokoře-ní, jako znak umírání a negaci života samotného; přirozený je pak odpor k smrti a pomíjivosti, které odmítá s přáním zvítězit, cestuje lesem a hledá čaroděje ovládajícího černou magii, aby získal nápoj nesmrtnosti.

Putování lidí, kteří žijí po věčnosti, je symbolicky podáno ve výpravném ob-razu lidské smrti. I když konkrétní poukaz na časový průběh v básni není, pohyb v čase a probíhající změny se ukazují prostřednictvím proměn prostorových prv-ků: smrt, morní panna, již jezdec nevidí, ho doprovází na koni, rozsévá kolem se-be pláč, sténání a kletbu umírajících obětí jejího osudového rukyvztažení:

Kolikráte ona pokyne,
Tolik drahých žití zahyne,
Tolik domů v rupy smutné padne,
Tolik vřelých srdcí v jámy chladné,
Kudy kráčí kletba jejich stop –
Skryj se srdce před hrůzou těch slov –
Roste ze země za hrobem hrob

(118)

Ponořený do veselých, zářivých myšlenek o životě „žhoucím, štavnatém a ze-le-ném“, ve spěchu vlastním světské duši mládenec necítí blízkost smrti. Ta kráčí vedle něj a zpomaluje svou chůzi, když ji chlapec chce spatřit v jejím ničení a rozvracení. Tehdy stane přemožena bujnou květenou života, vlastnoručně zni-čena: vytrácí se, odstupuje od chlapce, který náhle pociťuje sílu darovanou ná-pojem nesmrtnosti.

Pohání ho vroucí přání získat bezcenný poklad nesmrtnosti, který mu po-skytne nezměrnou moc nad obyčejnými smrtelníky, povznese a proslaví ho ja-ko vládce nad celým světem. Je to však zároveň jeho slabost, vědomí životního konce, které z něj učiní nevolníka, zatemní mu rozum a postrkuje ho k strašné-mu zločinu, kterým ztrácí kouzelného dárce: „Sám jsem pánem, sám chci všec-ko žítí“ (122). Krátké setkání s Ahasverem bylo pro mládence výstrahou, jež

však nemohla splnit svou úlohu a ochránit chlapce před neštěstím, ve které se proměnilo neuhasitelné přání lidstva získat věčný život ještě během pobytu na zemi, jehož ztělesněním jsou nekonečná trápení věčného žida.

Jezdec se však zastavuje a činí to způsobem, který je pro čtenáře záhadný a pro romantického spisovatele charakteristický: jeho zastavení způsobí zásah tajemných nadpřirozených mocností do osudu člověka. Jde o běžný baladický žánr s námětem mrtvého ženicha, který je však v Nebeské básní významně proměněn: namísto obvyklého páru, živého děvčete a mrtvého ženicha, je zde pár protikladný – živý mládenec a mrtvé děvče. Neslučitelnost této transformace s mládencovou touhou (mladík chce zastavit smrt, aby prodloužil vychutnávání životní plnosti, dívka je smrt – protiklad všeho živého) se ještě zesiluje jezdcovými vzpomínkami na nedávnou náruč milovaného děvčete, jež se proměnila v objetí nevěsty-smrti v její děsivé krásě:

Věnc hoří, jasné jiskry prší,
Z oka černorudý kouř srší
Tvář je mramor, bílé roucho splývá
Z osudů mocných tisíceré řase
V ruce krvavý šat pozachvívá

(132)

Smrt vniká do chlapcova bezoblačného světa neobvyklým, pohádkovým způsobem: kouzelné a zároveň podivné děcko nalezené na rozcestí se v jezdcových rukou proměňuje v břemeno dábské moci, která se nevzdává své oběti. Přítomnost smrti ve světě (i v přírodě – „červa v boru hlodat, stébla vadnout“) opět přivolává Ahasvera, který znovu utrpí porážku a zůstane sám se svou neuhasitelnou žízni a trvajícím muky.

Nepozorovatelná jezdčyně rozsévá svými rukama smrt. Stvrzuje tím podřízenost slabého, tlejícího časového života. Obraz hromadné smrti celého mnišského řádu v symbolické půlnoční hodině působí strašně. Proniknutí jezdčyně do říše kvetoucího života, překypujícího štěstím, působí silným dojmem, čas jejího příchodu je charakteristický: svatební čas naplněný životodárným proudem radosti, světla, lásky, ještě zesíleným rodícím se ránem v přírodní nádhře – zárodkem nového dne a života, bohatého v rozmanitosti zrakových, sluchových, čichových vjemů a jejich odstínů, jež se slévají v jediný záchvěv radostného vnímání světa, otevřenosti přírody lidskému štěstí. Smrt je necitelná v ničení iluze plného prožitku, vyjádřené v žhavých, třpytivých a zářivých barvách, ve vášnivých tónech hudby a tance. Smrt přetváří člověka v bezmocnou bytost v okamžiku jeho nej-

většího štěstí, jehož pojem sám tak činí nejistým, téměř nepostižitelným, a proto nedosažitelným. Přesahujíc meze konkrétního lidského života, smrt se stává vládcem světa, panuje také v přírodě a určuje zákony jejího chodu a proměn. Metaforickou smrtí je podzim (129), podzim přináší vnímání života a smrti, přemýšlení o smyslu obou pojmů, o minulosti a cyklickém návratu všeho jsoícího. Ahasver se zjevuje jako symbol lidské zkušenosti, před jeho očima se jedny přeludy mění v druhé. Jeho vidění úpadku Římské říše, vlády, tvořené jak Bohem, tak i člověkem, následuje vidění zrodu a formování křesťanství, i když tajemství proměny od jednoho k druhému zůstane pro Ahasvera nevyzpytatelné, protože je nepřístupné duši bez citu, kde „pro dech ducha nemá v řadrech struny“.

Chod času se zvýrazňuje nejen v míjení – redukovaném do krátkého okamžiku – nezčíslných objektů v prostoru, které jezdec v náručí smrti přeskakuje. Pocit času uvádí také pozorování vnějších proměn jezdce samého, které provázejí jeho hledání odpovědi na otázku lidské existence ve světě. Zestárnout přece mládenec nemohl v jednom okamžiku.

Vniknutí do tajného světa smrti, odhalení života z hlediska jeho ohrožení a nakonec poznání smrtelnosti všeho živého mládenci vtisklo pečeť závažného poznání. Neobvykle bohatá zkušenost ho proměňuje v mudrce, který poznal svět a unavil se pod tíhou svých znalostí.

Jak byla síla, bujnost, krása, květ
Je teď obraz smrti bídný, zmdlený:
Tváře zbledly, zesinavěl ret,
Oči zhasly, zvadnul pružný sval,
A to tělo věčna žití chtivé
Bylo nyní umírání živé

(132)

V úsilí pochopit záhadu bytí se opět scházejí oba hledači, protikladní v založení svého chápání světa i lidské existence: druhý jezdec prahnoucí po pocitu plné rozmanitosti světa a Ahasver, unavený z marného putování tímto světem. I přes odlišnost touhy, která oba tuláky pohání na jejich cestě, přes mládí a starobu, radost a zármutek, přes námahu zastavit či naopak najít smrt, z perspektivy marnosti veškerých svých tužeb jsou oba stejní.

Ti dva muži z míru stánků hnaní,
V kletbu bludů závrativých daní,
Duše na protivách člověčenstva

Ve tmách, v pustách věčných krácející,
Ani jsou vymknuly se z kolejí
Naznačených Bohem veškerenstva:
Hrdě bloudíc na propastných drahách
Odervanci v hříšných klamných snahách
Přemožení teď se oba vracejí

(133)

Konec obou protagonistů Nebeského básně je tedy rovněž stejný: zbloudili v hledání nedosažitelného, unavení marností uchopit nedosažitelné, a tak, v překročení poznání člověku přiděleného a přístupného, proniknout za stanovenou mez, najdou boží odpuštění v darované smrti.

Pojem opozice, který tvoří jedno ze sporadických pojítek různých definic romantismu (Vašák 1993: 151), se stává předpokladem mnohaúrovňové struktury opozic v Nebeského básni:

1) Protiklad ideje zvykového usedlého života a vlastenectví (*první jezdec* – bohobojný ženatý člověk, věrný Bohu a Vlasti) a ideje vychutnávání životní plnosti (hříšná útěcha v něze lásky, vojenské hrdinství ve světě mládeneckých her či ve světě bohatství a slávy světského života ve vidění *druhého jezdce*).

2) Ambivalence nesmrtnosti, touhy po ní v úsilí zastavit smrt, v hledání moci života (*druhý jezdec*) a ztělesnění její negativity prostřednictvím únavy z nesmrtné existence, v pokusu o zrušení života a hledání osvobodivé smrti (*Ahasver*).

3) Transformace baladického motivu *mrtvého ženicha* a *milované dívky* v obrácený pár *mrtvé nevěsty* a *živého milovaného* ve fatálním objetí *druhého jezdce* a *smrti*.

4) Rozvrstvení přírody – čtvrté postavy v úloze němého svědka: buď zvyšuje napětí v předzvěsti neštěstí, jako předpověď a prožívání smrti, nebo vystupuje jako ochránce vitality v protikladu k okamžité smrti.

Motivické konfrontace a paralelismus děje a postav v tématu zániku, reflektovaném v řadě ústředních symbolů (noc, vlci, morní panna, podzim – Macura 1993: 42), jsou uchovány i v řadě jiných obrazů, souvisejících s centrální postavou – Ahasverem: symbol světového hrobu (konec všeho živého a neživého) i „Kainova pečeť“ (ohnivý kříž na Ahasverových prsou, symbol významného poznání – tíhy, symbol poznání smrtelnosti všeho kolemjsoucího) organicky zapisují *Protichůdce* do literární tradice mýtu věčného žida. Lyrickoepická báseň V. B. Nebeského, jež svým uměleckým vyzněním přesahuje do světového kontextu, stvrzuje svéráznost a originalitu české literatury.

Literatura

JANÁČKOVÁ, Jaroslava

1998 „Romantismus. Biedermeier“, in *Česká literatura od počátků k dnešku* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny), str. 205–62

MACURA, Vladimír

1983 „Vlast“, in V. M.: *Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ* (Praha: Čs. spisovatel), str. 162–78

1993 „Český a slovenský romantismus ve sporu s romantismem“, in V. M.: *Český romantismus v evropském kontextu* (Praha: ÚČSL), str. 30–42

NEBESKÝ, Václav Bolemír

1844 *Protichůdci* (Praha: Jar. Pospíšil), str. 105–34

SLOVNÍK

1964 „Václav Bolemír Nebeský“, in *Slovník českých spisovatelů*, ed. R. Havel, J. Opelík (Praha: Čs. spisovatel), str. 334–36

VAŠÁK, Pavel

1993 „Komunikace romantika a romantismu“, in V. Macura: *Český romantismus v evropském kontextu* (Praha: ÚČSL), str. 150–80